

ЛЕКЦІЯ 2 (2год), ЗМ2, Т2

Тема: Соціологія особистості.

Мета: навчити студентів розрізняти поняття пов'язані з категорією "особистість";

розвивати вміння орієнтуватись в сучасних процесах соціалізації, відрізняти соціальний статус і соціальні ролі особистості;

вчити творчо використовувати набуті знання.

Тип заняття: лекція з елементами бесіди.

Міжпредметні зв'язки: філософія, психологія, історія України, релігієзнавство.

Література

1. "Соціологія" за ред.. В.Г. Городяненка. Київ "Академія" 2008р.

2. В.М. Піча. "Соціологія" Київ "Каравела" 2015р.

3. Лукашевич М.Й. "Соціологія". Підручник. Київ 2006.

4. Соціологія: навч. посіб. /за ред. В.І. Докаша – Чернівці: Чернівецький нац.. ун-т, 2012 р.

План.

1. Особистість як об'єкт та суб'єкт соціальних відносин.
2. Сутність процесу соціалізації.
3. Соціальним статус особистості, соціальна роль.
4. Соціальна поведінка.

1.

Тематика рефератів:

1. Проблема ідентифікації особистості у сучасній соціології.
2. Соціалізація – стрижень соціального життя.
3. Молодь у сфері праці та зайнятості.
4. Молодіжна субкультура: поняття, напрями досліджень.

Розповідь викладача

1. Особистість як об'єкт та суб'єкт соціальних відносин.

Елементами соціальних систем є люди. Вхід людини в суспільство відбувається через різноманітні соціальні спільноти: групи, інститути, організації та системи прийнятих у суспільстві норм і цінностей (культуру). Внаслідок цього людина залучена до багатьох соціальних систем, кожна з яких справляє на неї системоформуючий вплив. Вона стає не тільки елементом соціальної системи, а системою, що має складну структуру.

Будь-які соціальні утворення неможливо уявити без людини, її активної творчої діяльності, одним з наслідків якої і є соціальні спільноти. Адже людина як

істота соціальна на основі соціальних зв'язків і взаємодії творить групи, колективи, об'єднання, а згодом і спільноти.

У соціології особистість розглядається не як продукт природи, а передусім як сукупність суспільних відносин, продукт суспільства.

Особистість як соціальна якість людини є предметом соціальних наук: філософії, соціології, психології та ін. *Соціологія досліджує особистість як суб'єкт соціальних відносин, виділяючи в ній соціально-типові характеристики, які розвиваються під впливом соціальних інститутів, а також шляхи та канали зворотного впливу особистості на соціальний світ.* Отже, специфіка соціологічного підходу до вивчення особистості полягає в тому, що він аналізує її суто соціальні характеристики.

Соціологія по-різному трактує поняття «людина», «особистість», «індивід». Поняття «людина» є родовим, вказує на якісну відмінність людей від тварин, служить для характеристики всезагальних, притаманних усім людям якостей і особливостей, які знаходять свій вияв у назві «*homo sapiens*». «Індивід» означає конкретну людину, одиничного представника людського роду. «Особистість» служить для характеристики соціального в людині. Особистість, на відміну від людини, є продуктом не тільки природи, а й суспільства, суб'єктом соціальних процесів. *Особистість — усталений комплекс якостей людини, набутих під впливом відповідної культури суспільства, конкретних соціальних груп і спільнот, до яких вона належить і до життєдіяльності яких залучена.*

Поняття «особистість» вживається стосовно кожної людини, оскільки вона є носієм важливих рис певного суспільства. Головне в особистості — не абстрактна фізична природа, а її соціальна якість.

Термін «індивідуальність» означає особливі й специфічні якості природні, соціальні, фізіологічні, психологічні, успадковані й набуті, які відрізняють одну людину від інших, вплив на соціальні процеси та місце в них.

Людина є об'єктом наукового інтересу різних соціогуманітарних наук. Основні проблеми особистості в різні часи і по-різному трактувались представниками окремих соціологічних шкіл і напрямів.

Давньогрецька культурна традиція розробляла концепцію «людини розумної», яка утверджує думку про відмінність людини і тварини за ознакою розумності. Вона виявилася вельми плідною і стійкою; породила уявлення про всемогутність людського розуму і міцну раціоналістичну парадигму як у філософії, так і в соціології.

Принципово нове осмислення людини властиве християнству, яке, звільнивши її від влади Космосу і природи, поставило в залежність від Бога. Від цих часів людина богоподібна дістає певну самоцінність, незалежну від космогонічних сюжетів; зароджується ідеальне уявлення про неї як центральну та найвищу мету світобудови; всі явища світу сприймаються з точки зору досвіду і цінностей людини. Особистість трактується як божественне начало. Християнство вважає людину безумовною цінністю.

Натуралістичні, позитивістські, прагматичні вчення розглядають «людину діяльну» (*homo faber*), ігноруючи сутнісну відмінність між людиною і твариною; людина вважається особливим різновидом тварини, що має більшу сукупність природних ознак. Усі психічні й духовні феномени, згідно з цією версією,

укорінені у відчуттях, інстинктах. Ця концепція знайшла своє втілення у вченнях О. Конта і Г. Спенсера, пізніше — в сучасній соціобіології.

Четверта антропологічна версія рішуче заперечує прогресивність «людини розумної», «людини богоподібної» і «людини діяльної», визнаючи їх як істоту прагнучу. Розум вона розцінює як глухий кут еволюції, наслідок втрати «волі до життя». У цій версії переважають ірраціональні мотиви і суб'єктивістські орієнтації.

Загалом етапи розвитку філософської антропології (вчення про людину) демонструють поступове ускладнення, зміну уявлень про людину та особистість. Соціологічні підходи до вивчення людини, незалежно від способу тлумачення понять «людина» та «особистість», визнають людську особистість своєрідним утворенням, що безпосередньо чи опосередковано виводиться з соціальних факторів.

Різноманітні соціологічні дослідження суті, змісту та якісних характеристик особистості намагаються визначити, які характеристики особистості зумовлюють її соціальну активність — біологічні чи соціальні, раціональні чи ірраціональні, індивідуальні неповторні особливості чи набір соціальних норм і цінностей суспільства, а також, що найкраще репрезентує особистість — її свідомість чи поведінка.

2. Сутність процесу соціалізації.

Головним соціальним процесом, через який здійснюється взаємодія між особистістю та суспільством, є процес соціалізації.

Соціалізація — процес інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот (група, соціальний інститут, соціальна організація) шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості.

Це є процес розвитку людини від індивідуального до соціального під впливом таких факторів соціального середовища, як сукупність ролей і соціальних статусів, соціальні спільноти, в межах яких індивід може реалізувати певні соціальні ролі й набути конкретного статусу; система соціальних цінностей і норм, які домінують у суспільстві й унаслідуються молодшими поколіннями від старших; соціальні інститути, що забезпечують виробництво й відтворення культурних зразків, норм і цінностей та сприяють їх передачі й засвоєнню тощо.

Завдяки соціалізації людина залучається до суспільства, засвоюючи звичаї, традиції і норми певної соціальної спільноти, відповідні способи мислення, властиві даній культурі, взірці поведінки, форми раціональності та чуттєвості. Спрощеним є трактування соціалізації як одномірного, односпрямованого процесу дії соціальних факторів на конкретну людину, де індивіду відводиться пасивна роль об'єкта впливу.

До впливу соціального середовища людина ставиться вибірково на основі сформованої у її свідомості системи цінностей. Індивідуальність особи, її потенційні можливості засвоїти культурний пласт суспільства, потреби та інтереси, спрямованість соціальної активності є найважливішими чинниками її соціалізації. Агентами соціалізації є сім'я, сусіди, ровесники, вихователі та вчителі, колеги і знайомі, засоби масової інформації, соціальні інститути, насамперед культурно-виховні, референтні групи тощо. Соціалізація здійснюється протягом усього життя людини, поділяючись на *первинну* (соціалізація дитини) та

вторинну (соціалізація дорослих). Це відбувається тому, що умови життя людини, а значить і вона сама, постійно змінюються, вимагають входження у нові соціальні ролі та змін статусу, інколи докорінних.

Але якщо під час соціалізації дитини головною для неї є соціальна адаптація (приспособування до суспільного середовища), то для соціалізації молоді і навіть соціально зрілої людини основну роль відіграє *інтеріоризація* (формування внутрішньої структури людської психіки, переведення елементів зовнішнього світу у внутрішнє «Я» особистості). Результатом інтеріоризації є індивідуальність особистості.

Фрейд виокремлює такі механізми соціалізації:

- імітація — усвідомлені спроби дитини копіювати і наслідувати поведінку дорослих і друзів;
- ідентифікація — засвоєння дітьми поведінки батьків, соціальних цінностей і норм як власних;
- почуття сорому і провини — негативні механізми соціалізації, що забороняють і придушують деякі моделі поведінки.

Ці механізми спрацьовують переважно на стадії дитинства. Але думки Фрейда були пристосовані деякими соціологами і до стадії дорослого життя особистості. Так, Т. Парсонс вживає фрейдівські поняття у теорії соціальної дії. Для нього імітація — це процес засвоєння елементів культури шляхом простого наслідування, а ідентифікація — вияв ставлення до соціального середовища та його складових, прийняття цінностей певних соціальних груп і спільнот, спосіб усвідомлення своєї належності до них. Теорія соціалізації виходить з того, що людина як активний суб'єкт суспільства є одним з чинників, що створює умови і обставини для власного і суспільного життя в цілому. Її дії органічно вплетені в механізм функціонування різноманітних соціальних систем (підприємство, населений пункт тощо). Особистість — об'єкт і суб'єкт соціальної взаємодії. Взаємодія соціальної системи і особистості здійснюється за допомогою певних механізмів впливу як на соціальні якості індивіда з боку соціальних систем, так і навпаки. Перша група трактується як механізм соціалізації індивіда, друга — як механізм зміни соціальної системи.

На процес інтеграції особистості в певну соціальну роль істотно впливають «очікування» і «вимоги» її оточення. У систему особистості немовби включаються спеціально вироблені засоби поведінки, які відповідають вимогам соціальної системи і формують соціальний характер особистості. Вплив соціальної системи, переломлюючись крізь внутрішнє «Я» людини, виявляється у зміні її поведінки. Починається вона з порушення рівноваги, потім переходить у стадію адаптації до особливостей даної системи і завершується стабілізацією, але вже на новому рівні.

Соціалізація дитини.

Соціалізація підлітка (нестійка, проміжна).

Тривала (концептуальна) цілісна соціалізація (перехід від юності до зрілості у період від 17—18 до 23—25 років).

Соціалізація дорослих.

На кожному етапі існують «критичні періоди». Щодо соціалізації дитини — це перші 2—3 роки і вступ до школи; для соціалізації підлітка — перетворення дитини і підлітка на юнака; для тривалої — початок самостійного життя і перехід

від юнацтва до зрілості. Соціалізація дорослих націлена на зміну поведінки в новій ситуації, дітей — на формування ціннісних орієнтацій. Дорослі, спираючись на свій соціальний досвід, здатні оцінювати, сприймати норми критично, тоді як діти спроможні лише засвоювати їх. Соціалізація дорослого допомагає йому набутти необхідних навичок (часто конкретних), а соціалізація дитини пов'язана здебільшого з мотивацією.

Отже, соціалізація особистості є специфічною формою привласнення нею тих суспільних відносин, що існують в усіх сферах суспільного життя.

Основою соціалізації є освоєння індивідом мови соціальної спільноти, мислення, форм раціональності й чуттєвості, сприйняття індивідом норм, цінностей, традицій, звичаїв, зразків діяльності тощо. Індивід соціалізується, включаючись у різноманітні форми соціальної діяльності, засвоюючи характерні для них соціальні ролі. Тому соціалізацію особистості можна розглядати як сходження від індивідуального до соціального. Водночас соціалізація передбачає індивідуалізацію, оскільки людина засвоює існуючі цінності вибірково, через свої інтереси, світогляд, формуючи власні потреби, цінності.

Завдяки соціалізації людина залучається до соціального життя, одержує і змінює свій соціальний статус і соціальну роль. Соціалізація — тривалий і багатоактний процес. Адже суспільство постійно розвивається, змінюються його структура, мета і завдання, цінності й норми. Водночас протягом життя багаторазово змінюються людина, її вік, погляди, уподобання, звички, правила поведінки, статуси і ролі. Завдяки соціалізації люди реалізують свої потреби, можливості й хист, налагоджують відносини з іншими членами суспільства, їх групами, соціальними інститутами і організаціями, з суспільством загалом. Все це дає змогу їм почуватися в суспільстві, соціальному житті впевнено. Водночас соціалізація — найважливіший чинник стабільності суспільства, його нормального функціонування, наступності його розвитку.

Процес, зворотний соціалізації, називається десоціалізацією. Внаслідок нього людина може частково або повністю втратити засвоєні норми і цінності. Це може бути зумовлено ізоляцією людини, уніфікацією, обмеженням спілкування та можливостей для підвищення культурного рівня та ін.

У перехідних суспільствах часто простежується явище ресоціалізації — докорінної зміни соціального середовища, яке зумовлює необхідність особистості пристосуватися до нових соціальних обставин, норм і цінностей. Це болісний процес, який нерідко вимагає цілковитої зміни поглядів на суспільство, переоцінки свого життя, руйнування попереднього і нового світорозуміння, розриву з традиційними культурними цінностями, необхідності брати на себе незвичну соціальну роль тощо

3. Соціальним статус особистості, соціальна роль.

З'ясування місця і ролі особистості в соціальній системі можливе через розкриття поняття «соціальний статус».

Соціальний статус особистості — це її позиція в соціальній системі, пов'язана з належністю до певної соціальної групи чи спільноти, сукупність її соціальних ролей та якість і ступінь їх виконання.

Він охоплює узагальнюючу характеристику становища індивіда в суспільстві: професію, кваліфікацію, освіту, характер виконуваної праці, посаду, матеріальне становище, наявність влади, партійну і профспілкову належність,

ділові відносини, належність до демографічних або етнічних груп (національність, релігійність, вік, сімейне становище, родинні зв'язки). Усе це Р. Мертон називає «статусним набором». Соціальні статуси поділяються на *привласнені*, або *одержані незалежно від суб'єкта*, найчастіше від народження (раса, стать, вік, національність) і *досягнуті*, або *надбані власними зусиллями* індивіда (сімейне становище, професійно-кваліфікаційний рівень тощо). Серед статусів вирізняють інтегральний та допоміжні. Іноді їх взаємодія може спричиняти внутріособистісні конфлікти.

Соціальна роль — типова поведінка людини, пов'язана з її соціальним статусом, яка не викликає негативної реакції соціального середовища.

Людина в суспільному житті, як правило, виконує кілька соціальних ролей, які утворюють, за термінологією Р. Мертона, «рольовий набір». Соціальні ролі можуть закріплюватися формально (через посередництво закону чи іншого правового акту) або мати неформальний характер (моральні норми поведінки в певному суспільстві).

Одна з перших спроб систематизації соціальних ролей належить Т. Парсонсу, на думку якого їх характеризують:

- емоційність (одна роль вимагає емоційної стриманості, інша — цілковитої розкутості);
- спосіб одержання (одні ролі притаманні особистості органічно, інші виборюються нею);
- масштабність (сформульовані й суворо обмежені або нечіткі й розмиті);
- ступінь формалізації (дія за жорстко встановленими правилами і приписами або довільна дія);
- характер і скерованість мотивів (орієнтовані на особисте або загальне благо).

Про соціальну роль йдеться тоді, коли за тривалої соціальної взаємодії регулярно відтворюються певні стереотипи поведінки. Тобто роль є окремим аспектом цілісної поведінки. Конкретні індивіди виступають у багатьох ролях. Суперечності між окремими соціальними ролями породжують рольові конфлікти, як внутрі-, так і міжособистісні. Вони часто виступають як боротьба мотивів діяльності, що свідчить не тільки про існування ієрархії соціальних статусів, а й про ієрархію соціальних ролей. Вільний вибір особою першочерговості реалізації певних мотивів є відносним, оскільки людина перебуває під тиском соціальних функцій, статусів і ролей, завдяки чому стає частиною суспільства, соціальної спільноти. Сукупність соціальних ролей особистості відображає соціальні відносини в суспільстві.

4. Соціальна поведінка.

Соціологія вивчає *поведінку людини* в суспільстві, але вона, за висловом сучасного шведського соціолога П. Монсона, вивчає не лише "поведінку людини суспільстві", але й суспільство через "поведінку людини".

Поведінка людини є результатом взаємодії її внутрішньої природи і процесу соціалізації, складовими елементами якого виступають інші індивіди. Поведінка притаманна не лише людині, але й тваринам. Однак, у людини, на відміну від тварин, поведінка формується, розвивається і проявляється в умовах суспільного життя, а тому носить соціально обумовлений характер, тобто є за своєю сутністю

соціальною. В поведінці проявляються соціальні якості людини, її культура, погляди, генетичні і біологічні особливості, відношення до себе і оточуючих - вся гама людяності.

Соціологія досліджує і інтерпретує людську поведінку у взаємодії між особистістю та іншими людьми, як в межах груп (сім'я, трудові колективи, групи одноліток і т. п.), так і у великих соціальних спільнотах (етносів, націй, соціальних інститутів і т. п.); нерідко ці два рівня аналізу поєднуються.

В соціологічній концепції американського соціолога Дж. Хоманса соціальна поведінка і взаємодія індивідів постає як система обмінів поведінковими актами, обумовленими способами врівноваження винагород і витрат, що найчастіше реалізується в сфері бізнесу. Але в цілому поведінка людей більш багатогранна, ніж припускає американський учений. Наприклад, у відносних дружби і кохання поведінку людей навряд чи можна звести до урівноваження витрат і винагород, бо все це і багато іншого в людському житті не має вартісного характеру, певного обміну товару і послуг на інші товари і послуги.

В концепціях представників символічного інтеракціонізму поведінка людей постає в зовсім іншому ракурсі. Застосован специфічний термін "дзеркальне Я", згідно якому в процесі поведінки, особливо у взаємодії з іншими, люди дивляться на себе нібито з боку, очима іншої людини, тобто "дивляться на себе в дзеркало". В поведінкових актах люди слугують один одному своєрідними дзеркалами, тому наша уява про себе багато в чому залежить від наших відносин з іншими людьми.

У поглядах П. Сорокіна повсякденна поведінка людей постає як взаємний обмін почуттями (дружба, любов, співчуття, ворожнеча, ненависть і т. п.). Т. Парсонс дослідив поведінку людей як взаємодію соціальних суб'єктів, пов'язаних між собою "системою взаємних очікувань", в тому розумінні, що їх вчинки зорієнтовані на певні очікування партнера. На поведінку людини, за Парсонсом, здійснює формуючий вплив не лише система очікувань його партнерів за взаємодією, але й норми, цінності культури, що панують в суспільстві.

Людина живе в суспільстві і її поведінка залежить від характеру взаємодій з групами, членами яких вона є. Сама група виступає в якості особливого суб'єкта поведінки, яка має конкретні цілі і мотиви. В груповій поведінці спостерігаються такі своєрідні феномени, як наслідування, співчуття, емоційна вразливість, підпорядкування індивідуальної поведінки груповим нормам і ролевим приписам, лідерство.

Контрольні питання:

- 1. Сутність процесу соціалізації. Первинна та вторинна соціалізація.*
- 2. Розкрийте соціологічний зміст понять "десоціалізація" та "ресоціалізація".*
- 3. Основні етапи соціалізації, та їх характеристика.*

